

néhány a világ legnagyobb könyvtárai közé tartozik. A számítások csak ezeknél a könyvtáraknál mutatnak gyenge és negatív korrelációs együtthatót, ezért elképzelhető, hogy a kisebb állományú könyvtárak esetében erősebb korrelációs együttható adódik.

Következtetések

Paustian arra a feltevésre hivatkozott, hogy a nagy könyvtárak vezetői szerint könyvtárközi kölcsönzéseik a „nem megfelelő” állományokat támogatják. Hasonló álláspontra jutott a könyvtárközi kölcsönzésről tartott ausztráliai tanácskozás is azzal, hogy ez elsősorban a nagy könyvtárakat érinti, amelyek hálózati szolgáltatókká válnak.

A számításokból levonható első következtetés az, hogy a könyvtárközi kérések száma az állomány növekedésével nem csökken. A valóságban úgy tűnik, hogy minél nagyobb az állomány, annál több a könyvtárközi kérés egy bizonyos határig, azon túl a nagyon nagy állományú könyvtárak arányosan kevesebbet kérnek.

Paustian a könyvtárközi kéréseket és kölcsönzéseket mint az állomány megfelelőségére jellemző mutatót vizsgálta. Ugyanakkor az egyetemi könyvtáraknál az állománynagyság és a könyvtárközi kölcsönzési kérések között mutatkozó erősen pozitív korreláció kétséget ébreszt afelől, hogy a nagyszámú kérés nem megfelelő állományra utal.

Az egyetemi könyvtárak körében végzett felmérések azt mutatták, hogy a nagy könyvtárak egyben a nagy igénylők is, akik a kérések egyharmad részét egymásnak küldik, azaz önellátó hálózatot alkotnak. Panaszaik, hogy nem megfelelő állományokat támogatnak, inkább az egyéb könyvtártípusokra vonatkoznak. A végeredmény az, hogy bármely típusú is a könyvtár, és bármekkora az állománya, a könyvtárközi kérések száma pozitív korrelációban van az állomány nagyságával.

Ha a könyvtárközi kérést az információelérési paradigma embriójának tekintjük, akkor úgy tűnik, hogy a paradigmaváltás néhány évtizede fennáll. A

teljesen elektronikus információelérés paradigmája (a folyóirat nélküli könyvtár szélsőséges esetével) sokkal több külső forrásra támaszkodik, mint a könyvtárközi kérések. Ez utóbbi elnevezése is megtévesztő, mivel a könyvtárközi kérések nagy része fénymásolatra irányul. Lehet, hogy ez a téves elnevezés elrejtette a paradigma alkalmazásának fokát az összes ausztrál könyvtár tekintetében. Az egyetemi könyvtárak és felhasználóik felkészültségét az információelérési paradigma fogadására bizonyítja az a lelkesedés, amellyel az egyetemek birtokba vették az AARNeten (az Internet ausztráliai összetevője) az Ausztrál Egyetemi Könyvtárosok Tanácsa által kísérletileg indított dokumentumküldő szolgáltatást.

Ha beigazolódná, hogy az önellátó könyvtár koncepciója nem létezik, akkor sem nyilvánvaló, hogy tanácsos a teljes információelérési paradigma alkalmazása. A történeti adatok vizsgálata azt mutatja, hogy a kéziratokat a nyomtatás váltotta fel a 15. században olyan mértékben, ahogy korábban nem is feltételezték. Teljesen valószínűtlen, hogy a teljes információelérési paradigma korunkban globálisan megvalósul; túl sok tehetetlenségi erő működik a nyomtatott kiadványok iparában. Ebbe beletartozik az elektronikus információforrások eléréséhez szükséges technológia alkalmazásba vétele, amely meghatározza a piacot, az árat, és végül terjedését az információs iparban.

Végezetül meg kell jegyezni, hogy az itt leírt vizsgálatok mindössze két ország adataira támaszkodtak, és azok sem voltak a legfrissebbek. Az eredményeket sokféleképpen lehet magyarázni, megerősítésük mellett érdemes az igények felmerülésének okát is vizsgálni.

/EXON, F. C. A.–PUNCH, K. F.: The self-sufficient library collection: a test of assumptions. = *Journal of the American Society for Information Science*, 48. köt. 1. sz. 1997. p. 11–16./

(Viszocsekné Péteri Éva)

Elektronikus folyóiratok: virtuális folyóirat-állomány a zürichi műszaki főiskola könyvtárában

Az elektronikus folyóiratok előnyeit (gyorsaság, helytől és időtől független hozzáférés, kulcsszavas keresés, hyperlinkek) elsőként a kiadók ismerték fel. A felsorolt pozitívumokat a könyvtárak is elismerik, azonban elsősorban a gomba módra szaporodó szakfolyóiratok és a korlátozott költségvetés közötti ellentmondás feloldását várják tőlük. Jóllehet az elektronikus folyóiratok hosszú távú használata és megőrzése, valamint a tudományos világ

kommunikációs szokásaira gyakorolt hatása a még vitatott kérdések körébe tartozik, az elektronikus kiadványok exponenciálisan szaporodó száma miatt a nagyobb könyvtáraknak vállalniuk kell a kihívást.

A zürichi Szövetségi Műszaki Főiskola (*Eidgenössische Technische Hochschule = ETH*) Központi Könyvtára európai viszonylatban az első között, 1996 májusától biztosítja felhasználói szá-

mára a műszaki és természettudományos elektronikus folyóiratokhoz való hozzáférést. Az ETH könyvtára 8000 címet számláló folyóirat-állományával központi szerepet tölt be az országos szakirodalmi ellátásban a műszaki és természettudományok területén. A virtuális folyóirat-gyűjtemény kialakításának szükségességét a releváns előadások és cikkek gyorsan növekvő száma indokolta, lehetőségét pedig a főiskola területén jól kiépített kommunikációs infrastruktúra, és a kutatók ennek következtében megváltozott kommunikációs szokásai kínálták.

Az elektronikus folyóiratok skálája rendkívül színes. Az új, nyomtatott előzményt nélkülöző folyóiratoktól, a hagyományos folyóiratok digitalizált változatain keresztül, a nyomtatott kiadványok elektronikus formában közzétett egyes részleteit (tartalomjegyzékek, olvasói levelek, kivonatok) tartalmazó publikációkig sokféle kiadvány tekinthető elektronikus folyóiratnak. A fejlődés az e kategóriák közötti különbségek megszüntetése felé halad: a kiadók mindinkább törekednek nyomtatott formátumú kiadványaik digitalizálására, míg az eddig kizárólag hálózaton elérhető folyóiratok nyomtatott formát is öltenek.

Az ETH könyvtára 1996-ban alakította ki virtuális folyóirat-állományát, amelybe csaknem valamennyi online formában elérhető, a szakterületen megjelenő elektronikus folyóirat belekerült. A megközelítőleg 100 elektronikus folyóirat kb. 10%-a kizárólag elektronikus formátumban érhető el, míg a maradék 90%-nak párhuzamos nyomtatott kiadása is van. A gyűjtemény kialakításakor arra törekedtek, hogy minél szélesebb kínálatból lehessen kiválogatni a tényleges érdeklődésre számot tartó, jó felhasználói felülettel rendelkező kiadványokat. A tapasztalatok alapján 1997-ben minőségi szempontok szerint szűkítik az állományt. Az ETH elektronikus folyóirat-állománya a továbbiakban kizárólag a magas szintű minőségi követelményeknek megfelelő, elismerten színvonalas nyomtatott változattal is rendelkező kiadványokra összpontosít. Az így kialakított gyűjtemény fizikailag nem a könyvtár helyi hálózatán van, az elektronikus kiadványok betöltését, tárolását és feldolgozását az egyes szolgáltatók (kiadók) vállalták. Bár a könyvtár így sok többletmunkától mentesült, ennek következtében azonban egy újfajta függőségi viszonyba került a kiadókkal. Az előnyök mellett a távlekérdezés egyik gyengéje a hálózat leterheltsége, illetve az ennek függvényében megnövekvő letöltési idő, amelynek csökkentésére a könyvtár alternatív lelıhelyek igénybevétele ajánlja fel (lásd alább).

A szolgáltatás elindítását megelőzték a kiadókkal kötött licencszerződések, amelyek az elektronikus kiadványok felhasználóinak körét is meghatározzák. A kiadók újabban lemondtak arról, hogy

minden egyes végfelhasználót bonyolult bejelentkezési procedúrával (azonosító, jelszó stb.) sújtsanak. Felsőoktatási felhasználói körrel lévén szó, elégségesnek bizonyult a főiskolai IP-domén megadása, amely a hozzáférési jogosultságot a hallgatók és oktatók számára kizárólagossá teszi.

Az elektronikus folyóiratok teljes szövegeihez a http://ezinfo.ethz.ch/EZ_LIB/ejour.html honlapon keresztül lehet hozzáférni. Az elektronikus folyóiratok betűrendes listája alapján választhatják ki a felhasználók a kívánt folyóiratokat, amelyeket a kiadók honlapjain keresztül érhetnek el. A folyóiratcímek és a szövegek lelıhelyei közötti közvetlen kapcsolatok kiépítésére nem került sor. Ennek oka, hogy nehéz a különböző kiadók eltérő módon szervezett adatait összehangolni, de így lehet kiaknázni, hogy a több szerveren is megtalálható szövegek optimális elérési útját a hálózat pillanatnyi leterheltségének függvényében a felhasználó választhassa meg. Sajnos a kiadók gyakran értesítés nélkül változtatják meg címeiket, ezért az URL-ek (Uniform Resource Locator) helyességét folyamatosan ellenőrizni kell. Tapasztalataikról, a helytelen (megváltozott) címekről és a használat közben felmerült problémákról a honlapon szereplő e-mail címen értesíthetik a könyvtárat a felhasználók. A hozzáférési kritériumokat, a felhasználói azonosítókat és jelszavakat tartalmazó „Olvass el” (Read me) szövegek az ETH könyvtár szerverén találhatóak. Az azonos elérési kritériumokkal és jelszavakkal rendelkező folyóiratokhoz természetesen közös „Olvass el” szöveg tartozik; ezek ellenőrzése és aktualizálása rendszeres feladat. A kívánt folyóiratok gyorsabb megtalálását szolgálja a címek kulcsszavaira a Boole-operátorok segítségével végezhető keresés (három kifejezésig), amelynek háttere egy OpenVMS alatti shell script. A címek szaporodásával egyre inkább hiányolt szak szerinti keresés még nem lehetséges, de feltételeinek megvalósítása már folyamatban van. A felhasználók tájékozódását segíti az az előzetes lista, amely a közeljövőben online hozzáférhető folyóiratokról tájékoztat.

A virtuális folyóirat-állomány valamennyi eleme megtalálható a könyvtár számítógépes katalógusában, az ETHICS-ben is. A folyóiratok online verziójához tartozó URL ląbjegyzetként követi a bibliográfiai adatokat. Bár triviálisnak tűnik, az URL-ek közlése a közös katalógusban nehézségekbe ütközik, mivel az online folyóiratokat a kiadók sok esetben különböző szervereken nyújtják, de az együttműködő könyvtárak számára sok esetben nem ugyanazt az URL-t adják meg a kiadók. ETHICS 2 néven folyamatban van az a programfejlesztés, amely az OPAC katalógus felől közvetlenül is lehetővé teszi az online folyóiratok elérését. Ez azonban nem fogja részletezni, hogy

mely évfolyamok érhetőek el az Interneten, így elképzelhető, hogy a keresett cikk digitális formában nem áll rendelkezésre.

A kiadók az archiválás kérdését – jobb megoldás híján – egy kinyomtatott archív példány leadásával oldják meg, amelyet a könyvtár sok esetben éves kumulációban kap meg. A kiadók részéről felmerült mint hordozó a CD-ROM is, de ez az archiválás gondját csupán áthárítaná a könyvtárra. A kinyomtatott archív folyóiratok kérdése már csak azért is érdekes, mert a kiadókkal kötött licencszerződések legtöbbször megtiltják az elektronikus folyóiratok kinyomtatott változatainak könyvtárközi forgalmazását. Az elektronikus dokumentumok archiválásának problémája az egyre több, nyomtatással nem archiválható digitális és/vagy multimédia melléklet révén várhatóan rövidesen megoldódik.

Mivel az elektronikus szolgáltatás alapja nem egy saját szerver, hanem csupán a hozzáférés biztosítása a kiadók szerverein tárolt online folyó-

iratokhoz, az egyes folyóiratok olvasottságának egzakt mérésére a könyvtárnak nincs lehetősége. Jóllehet az ETH könyvtárában három munkaállomás áll az online folyóiratok olvasói rendelkezésére, ezek kihasználtságának mérése is hiábavaló lenne, mert az elektronikus kiadványok idő- és helyfüggetlenségének kiaknázása végett a kutatók nagyobb része saját szobájában tölti le az anyagokat. A kiadók sem szívesen adják ki az online folyóiratok használatára vonatkozó adatokat, így az ETH könyvtára kérdőívek segítségével kénytelen tájékozódni.

Az online folyóiratok szolgáltatásának visszhangja nagyon kedvező, s nagymértékben felkellette a külső felhasználók érdeklődését is.

/KELLER, A.: Elektronische Zeitschriften in Bibliotheken. Ein Erfahrungsbericht aus der ETH-Bibliothek. = Nachrichten für Dokumentation, 48. köt. 3. sz. 1997. p. 131–136./

(Lengyel Monika)

A cserétől az üzletig

A könyvtárközi kölcsönzés térítéses szolgáltatásának történeti áttekintése – erkölcsi szempontból

A szerző, a Kongresszusi Könyvtár kölcsönzési részlegének vezetője őszintén bevallja, hogy volt idő, amikor erkölcstelennek tartotta, hogy pénzt kérjenek a könyvtárközi kölcsönzésért, beleértve a másolatküldést is. A könyvtárosok egész generációjával együtt sokáig abban a hitben élt, hogy a kölcsönzés kölcsönös bizalmon alapszik. Ugyanakkor nap mint nap értesül arról, hogy újabb könyvtárak térnek át a számlázásra, vagy növelik áraikat. Ezzel együtt nő a kölcsönzési igények száma, mintha a pénzmozgás ösztönzőként hatna.

Mielőtt álláspontját módosította volna, történeti kalandozásba fogott – elsősorban az amerikai könyvtárak tekintetében. A következő alapvető kérdésekre kereste a választ:

- Mindig kölcsönöztek-e a könyvtárak egymásnak, legalábbis az utóbbi időkben? Úgy tűnik, hogy igen, de a formális kölcsönzés viszonylag új keletű. Az első nyilvános felhívás a könyvtárközi kölcsönzési rendszer kialakítására 1898-ban látott napvilágot.
- Valóban működött-e a cserén alapuló kölcsönzés? Feltehetőleg soha nem volt egyensúly a kérő és a küldő könyvtárak között; erre utal az is, hogy a küldést egyes könyvtárak feladatává tették szigorú ellenőrzés mellett.
- Mi fedezte a kölcsönzés költségeit? Kezdetből fogva elégedetlenséget váltott ki, hogy általában a küldő könyvtárak működési keretéből fi-

zettek. A könyvtárak vezetői mindig szorgalmazták a szolgáltatás országos szintű támogatását, de egyelőre az USA-ban ezt nem sikerült megoldani, ellentétben Európával.

- Melyik volt az a pont, amelytől kezdve a könyvtárközi kölcsönzést vállalkozásnak, vagy legalábbis önköltséges tevékenységnek tekintették? A közvetlen felelősök mindig is gazdasági fogalmakban gondolkodtak: a kiadások mérhetőek, a hasznot a könyv beszerzési árával kell szembeállítani.
- Hogyan értékeljük ma azt, hogy a kölcsönzésért fizetünk egymásnak? Úgy tűnik, hogy a második világháború előtt a kölcsönzést a könyvtárosok költségekkel járó, hasznot hozó tevékenységnek tekintették, és nem tartották szégyennek, ha pénzt kérnek érte. A háború után a helyzet megváltozott, egy időben az ingyenes könyvtárközi kölcsönzés szent és sérthetetlen volt, és elfeltették a számlázás ötletét. Manapság ismét a térítéskérés kerül előtérbe.

1898-ban a Kaliforniai Egyetem (Berkeley) körlevelet adott ki, amelyben értesítette a könyvtárakat, hogy bevezette a könyvek könyvtárközi kölcsönzését, és együttműködésre hívta fel őket. Egrészt ugyanis egy könyvtár nem tudta az összes nála jelentkező tudományos igényt kielégíteni, másrészt mindig voltak gazdálkodási nehézségek. Már ekkor látható volt, hogy ez nem jótékony-